सङ्गात् सञ्जायते कामः

◆ म.वि.कोल्हटकरः

आसीत् एकस्मिन् वनप्रदेशे मानसोल्लासः नाम ऋषिः । अयं सत्यवचनः परमकारुणिकः च । तस्य आश्रमे पशवः सर्वे पारस्परिकं वैरभावं विस्मृत्य मोदेन क्रीडन्ति स्म । व्याघ्रः वृषभेण सह क्रीडति स्म । सर्पः नकुलः च तालबद्धं द्वन्द्वनृत्यं कुरुतः स्म ।

एषा वार्ता स्वर्गे स्थितस्य इन्द्रस्य कर्णपथम् आगता । इन्द्रेण चिन्तितं - 'यदि एतस्य करुणातिशयः भूमण्डलं व्याप्नुयात् तर्हि मम एतत् इन्द्रपदम् अपि कदाचित् समाप्तिं गच्छेत् । अयम् ऋषिवरः मम पदं आक्रमेत् । अतः अचिरात् एव प्रतिबन्धकोपायः चिन्तनीयः मया' इति ।

ततः सः आत्मनः खड्गं गृहीत्वा सामान्यवेषं धृत्वा आश्रमस्थलं प्राप्य ऋषिं प्रणम्य विनम्रभावेन अवदत् - ''ऋषिवर्य । प्रवासार्थं प्रस्थितः अस्मि अहम् । मम समीपे एषः खड्गः विद्यते । खड्गं गृहीत्वा प्रवासं सहजतया कर्तुं न शक्नुयाम् । अतः भवन्तं प्रार्थये यत् मम एषः खड्गः भवता रक्षणीयः इति । कतिपयदिवसानन्तरं प्रत्यागत्य अहम् एतं खड्गं नेष्यामि । तावत् भवता एतस्य तीक्ष्णता तु परिरक्षणीया । प्रतिदिनम् उद्धर्षणं करणीयम्'' इति ।

ऋषिः एतं प्रस्तावम् अङ्गीकृतवान् । दत्तस्य वचनस्य अनुगुणं सः प्रतिदिनम् उद्धर्षणेन खड्गस्य धारायाः तीक्ष्णताम् अरक्षत् । कदाचित् खड्गं दृष्ट्वा ऋषिः अचिन्तयत् -- 'एतस्याः खड्गधारायाः तीक्ष्णता कियती इति मया कुतो वा न परीक्ष्येत ? वृक्षे एतस्य प्रयोगेण न कापि हानिः' इति । ततः सः तेन खड्गेन वृक्षस्य काञ्चित् शाखां कर्तितवान् । तस्मात् कश्चन आनन्दः तेन अनुभूतः । द्वितीये दिने अपि तेन खड्गप्रहारेण केचन वृक्षलतादयः कर्तिताः । गच्छता कालेन खड्गेन सस्यादीनां कर्तनं वृक्षस्य छेदनं च तस्य स्वभावः जातः ।

अथैकदा तस्य मनसि विचारः आगतः - 'कोऽपि प्राणी एतेन संहरणीयः' इति । द्वित्राणि दिनानि सः कथमपि एतं विचारं प्रयत्नेन निगृहीतवान् । किन्तु चतुर्थे दिने अजानन् एव सः कञ्चित् शशं मारितवान् । तस्मात् विलक्षणः आनन्दः अनुभूतः तेन । गच्छता कालेन तस्य एषा आसुरीप्रवृत्तिः प्रवृद्धा ।
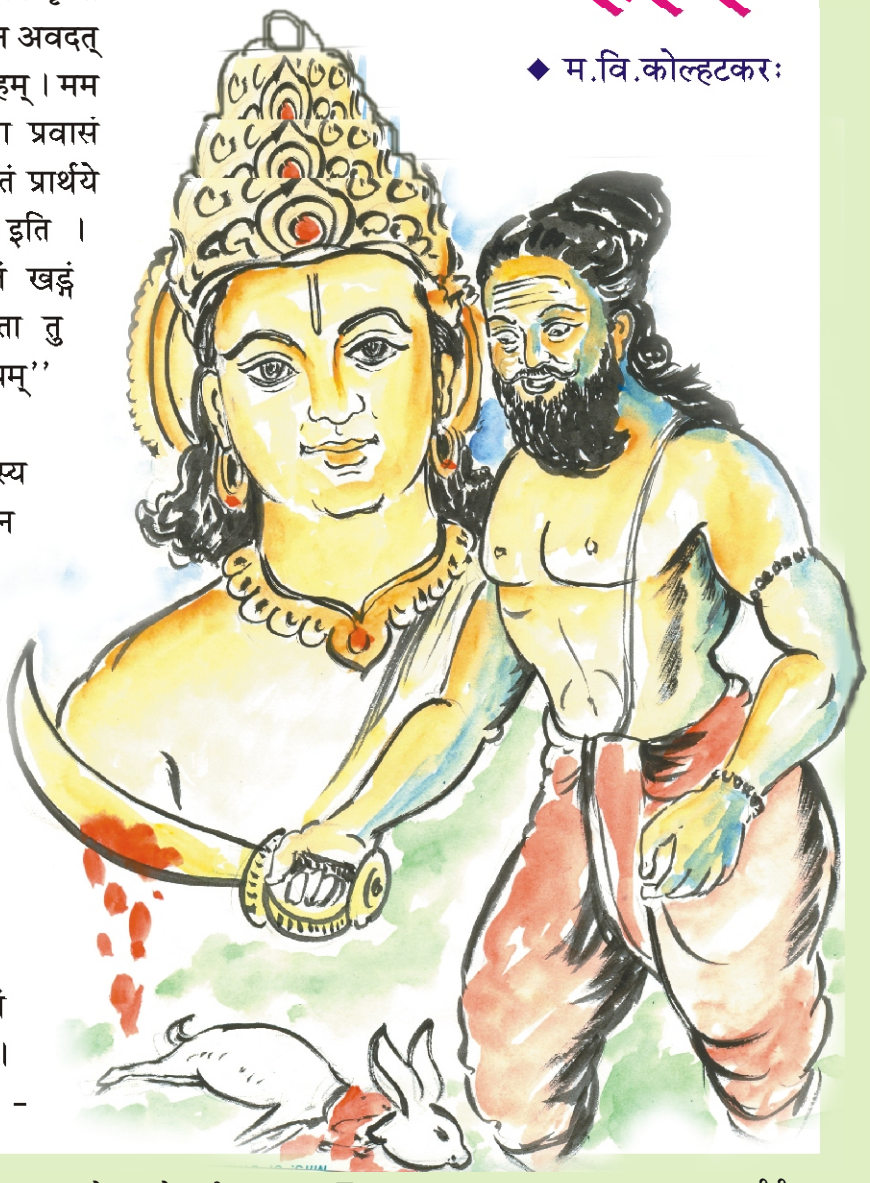
एवं शस्त्रस्य सङ्गः एव ऋषेः मानसं कलुषितम् अकरोत् । तस्मात् एव प्राज्ञाः वदन्ति - 'सङ्गः एव विनाशस्य अपि कारणं भवितुम् अर्हति' इति ।